

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Haziran / June 2025) Sayı 10 | e-ISSN: 2980-2407

Yaşamda Anlam, Hayat Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi

Relationship between Meaning in Life, Life Satisfaction and Religiosity

Sezai KORKMAZ

<https://orcid.org/0000-0003-0250-6673>

kzsezai@gmail.com

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi | <https://ror.org/04xk0dc21>

Doç. Dr. KSÜ İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Türkiye

Assoc. Prof. KSU University, Theology Faculty, Psychology of Religion, Türkiye

Atıf | Cites As

KORKMAZ, Sezai “Yaşamda Anlam, Hayat Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi”. *Burdur İlahiyat Dergisi* 10 (Haziran 2025), 39-62.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1676878>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 15 Nisan/April 2025
Kabul Tarihi/Accepted	: 25 Haziran/June 2025
Yayın Tarihi/Published	: 30 Haziran/June 2025

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Relationship between Meaning in Life, Life Satisfaction and Religiosity

Abstract

This research explores the interrelations among religiosity, sense of meaning, and life satisfaction. Additionally, it investigates how these variables may vary across different socio-demographic groups. The rationale for adopting a socio-demographic lens stems from the study's theoretical grounding in social learning theory, which emphasizes the influence of environmental and societal factors on human behavior and well-being. Demography, at its core, addresses the dynamics of human populations-particularly through the lenses of birth, death, and migration. Social demography goes a step further by examining the broader societal, economic, and political implications of these population changes. In this context, sociodemographic variables serve as crucial indicators of individual and collective life conditions. Well-being, a multifaceted concept, is typically divided into objective and subjective dimensions. While objective well-being involves externally measurable conditions, subjective well-being reflects personal experiences of satisfaction and meaning. In this study, religiosity is addressed from the angle of individual experience-understood as personal feelings, beliefs, and inward spiritual orientation. Such internal religiosity is seen as a direct and authentic indicator of one's religious life. The primary aim of this study is to examine whether individuals' well-being and religiosity levels vary based on socio-demographic characteristics. The research specifically analyzes how gender, marital status, educational background, economic status, and place of residence relate to these psychological dimensions. A total of 840 individuals participated in the study. Among them, 223 (27.1%) were male, and 617 (72.9%) were female, with participants ranging in age from 18 to 66 years. The average age was calculated as 30.88 years. Data collection relied on quantitative methodology, utilizing structured questionnaires. Convenience sampling was employed to recruit participants. Three established measurement tools were used in the research. The Meaning in Life Scale (originally developed by Steger et al., and adapted to Turkish by Demirdağ and Kalafat) and the Satisfaction with Life Scale (developed by Diener et al.) served to assess subjective well-being. To evaluate religiosity, the Individual Religiosity Scale, adapted into Turkish by Ayten following its development by Zagumny and colleagues, was utilized. According to the findings, no significant gender-based differences were observed in levels of religiosity or well-being. However, marital status did show a notable effect, with married individuals reporting higher scores on both dimensions. Age appeared positively correlated with both well-being and religiosity. Education level, interestingly, demonstrated a dual effect: while well-being increased with educational attainment, religiosity tended to decline. Similarly, improvements in economic status were associated with rises in both religiosity and well-being. No significant differences emerged based on place of residence. Correlation analyses indicated a strong positive relationship between religiosity, meaning in life, and life satisfaction. Regression results further suggested that religiosity significantly predicts both life satisfaction and the presence of meaning in life.

Keywords: Psychology of Religion, Well-being, Meaning in Life, Life Satisfaction, Religiosity.

Yaşamda Anlam, Hayat Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi

Öz

Bu araştırma, dindarlık, yaşamın anlamı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu değişkenlerin sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı da ele alınmaktadır. Çalışmanın sosyal öğrenme kuramı temelli kuramsal çerçevesi nedeniyle, sosyo-demografik bir bakış açısıyla ele alınması uygun görülmüştür. İyi oluş (well-being) kavramı oldukça geniş bir çerçevede değerlendirilebilir ve genellikle nesnel ve öznel olmak üzere iki boyutta ele alınır. Nesnel iyi oluş bireyin dış çevresine ilişkin göstergeleri kapsarken, öznel iyi oluş kişinin yaşamdan aldığı tatmin ve anlam duygusuna odaklanır. Bu çalışmada dindarlık, bireysel deneyim bağlamında ele alınmıştır. Kişinin içsel inançları, duyguları ve manevî yönelimiyle şekillenen bireysel dindarlık, kişinin dini yaşantısını en doğrudan yansıtan biçim olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın temel amacı; bireylerin iyi oluş düzeyleri ile dindarlıklarının, sosyo-demografik değişkenler temelinde anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, ekonomik durum ve yaşanılan yer gibi değişkenlerle ilişkiler incelenmiştir. Araştırmaya toplam 840 kişi katılmıştır. Katılımcıların 223'ü (%27,1) erkek, 617'si (%72,9) kadındır. Yaş aralığı 18 ile 66 arasında değişmekte olup, ortalama yaş 30,88 olarak hesaplanmıştır. Veriler, nicel araştırma yöntemi kapsamında anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Örneklem sürecinde kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. İyi oluşu ölçmek amacıyla iki farklı ölçek kullanılmıştır: Yaşamda Anlam Ölçeği (Steger ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş, Türkçeye Demirdağ ve Kalafat tarafından uyarlanmıştır) ile Yaşam Doyumu Ölçeği (Diener ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir). Dindarlık düzeyini belirlemek için ise Zagumny ve arkadaşları tarafından geliştirilen, Türkçeye Ayten tarafından çevrilip geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılan Bireysel Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, cinsiyet değişkenine göre dindarlık ve iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gözlemlenmiş; evli bireylerin dindarlık ve iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yaş ilerledikçe her iki değişkende de artış gözlemlenmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça iyi oluş artarken, dindarlık düzeyinin azaldığı görülmüştür. Ekonomik durumun iyileşmesiyle birlikte hem dindarlık hem de iyi oluş düzeylerinde artış kaydedilmiştir. Yaşanılan yer değişkenine göre ise anlamlı bir fark saptanmamıştır. Korelasyon analizlerine göre dindarlık, yaşamın anlamı ve yaşam doyumu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Regresyon analizleri ise dindarlığın hem yaşam doyumunu hem de yaşamda anlam bulmayı anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, İyi oluş, Yaşamda Anlam, Hayat Memnuniyeti, Dindarlık.

Giriş

Din insan yaşamında geniş bir yer tutmaktadır. Din kişinin günlük yaşamında olaylardan dünyanın gidişatı konusundaki düşüncesine kadar birçok şeyi etkilemektedir. Bu açıdan dinin insanı kuşatıcı bir özellik gösterdiğini ifade edebiliriz. Din bireysel, sosyal, ekonomik ve kültürel birçok etki göstermektedir. Bu çalışmada daha çok kişilerin bireysel yaşamlarına yaptığı etki ele alınmaktadır. Dindarlık çalışmalarına bakıldığında din, bireyin psikolojik sağlamlık, iyi oluş, hayat memnuniyeti ve çevresiyle uyumunda oldukça etkili olmaktadır. Bu bakımdan araştırmada bireylerin yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlıkları arasındaki ilişkileri ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın konusu genel anlamda iyi oluş ve dindarlık arasındaki ilişkilerin ele alınmasıdır. İyi oluş kavramı oldukça geniş bir kavramdır. İyi oluş kavramının kapsamı içinde olan yaşamda anlam bulma ve hayat memnuniyeti konusu araştırmaya dahil edilmektedir. Toplumsal olarak dinin insanlara birçok faydası vardır. Bunun yanı sıra bireysel etkilerinin de olduğu bilinmelidir. Örneğin din toplum hayatını düzenler, insanlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde kurallar koyar aynı zamanda bireylerin günlük yaşamlarında huzur ve sükûnet sağlar. Bu açıdan dinin mikro ve makro hedefleri vardır denilebilir. İnsanın mutlu olabilmesi için bazı koşullar gerekmektedir. İşte bu noktada din insana amaç ve hedef göstermektedir. İnsana rehberlik eden din, kişinin yaşamının anlamlı olduğunu ve hayatından memnun olmasının gereklerini belirtmektedir.

Modern sonrası dönemde insanların bunalımlar yaşadığına dair elimizde birçok veri bulunuyor. Son dönemlerde yalnızlaşma, yabancılaşma, teknolojinin insanı olumsuz etkilemesi, etkileşimin her geçen gün azalması ve insanların doğadan ve tabiattan uzaklaşması birçok soruna neden olmaktadır. Pek çok sıkıntıdan muzdarip olan insan adeta bir çıkış yolu aramaktadır. Din, insanın hayatını anlamsızlıktan koruyarak ruh sağlığı bütünlüğünü sağlamaktadır. Ayrıca din, insanın tevekkül ve kader inancı gibi öğelerle hayat memnuniyetini de artırmaktadır. Ayrıca şükür ve dua gibi öğelerin kullanılması insanın hayatta anlam bulmasına ve hayattan memnun olmasına yardımcı olmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık arasındaki ilişkilerin tespit edilmesidir. Ayrıca bu çalışmada sosyo-demografik duruma göre yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık ilişkisi ele alınmıştır. Sosyo-demografik düzey gelir adaleti, eşitlik¹ ve eşit vatandaş olma durumunu kapsamaktadır.² Kişilerin nasıl bir çevresel koşula sahip oldukları tüm hayatlarını etkilemektedir. Bu etkilenme şekli doğumdan başlayıp ölünceye kadar devam edebilmektedir. Kişinin nesnel ve öznel iyi oluşunda cinsiyet, medeni durum, gelir, eğitim durumu ve yaşadığı yer büyük önem taşımaktadır. İyi olma durumu kişinin hayattaki konumuna göre farklılık göstermektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında çevresel koşulların iyi oluş üzerine etkisinin oldukça yoğun olduğu³ da görülmektedir. Doğuştan sahip olduğumuz özellikler

¹ Kimmo Eriksson - Brent Simpson, "What do Americans know about inequality? It depends on how you ask them", *Judgment and Decision Making* 7/6 (Kasım 2012), 741-745.

² John Wiley - Antony S R Manstead, "The psychology of social class: How socioeconomic status impacts thought, feelings, and behaviour", *British Journal of Social Psychology* 57/2 (01 Nisan 2018), 267-291.

³ Ginés Navarro-Carrillo vd., "Socioeconomic Status and Psychological Well-Being: Revisiting the Role of Subjective Socioeconomic Status", *Frontiers in Psychology* 11/ (10 Haziran 2020), 1303.

ve çevresel koşullar konusunda ülkelere göre farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Doğal olarak erkek ve kadınların iyi olma halinin de değiştiğini söyleyebiliriz.⁴

Bu çalışma; “Dindarlık, yaşamda anlam ve hayat memnuniyeti arasında bir ilişki var mıdır?”, ayrıca “Demografik değişkenlere göre dindarlık, yaşamda anlam ve hayat memnuniyeti farklılaşmakta mıdır?” sorularını yanıtlamaya çalışmaktadır. Bu soruların ortaya çıkma nedeni ise günlük hayattaki olumsuzluklara karşı dinin etki etmesidir. Bu nedenle detaylı olarak istatistik analizlere başvurulmaktadır. Özellikle yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık değişkenleri arasındaki ilişkilerin araştırılmasının bir diğer nedeni, pozitif psikoloji alanında yapılan çalışmaların bu üç değişkenin birbirine uyum sağladığını ve birbirini desteklediğini ortaya koymasındır.⁵

Araştırmada yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık ilişkisinin yanı sıra sosyo-demografik duruma göre dindarlık ve iyi oluş konusu ele alınmıştır. İlk olarak veriler rastgele örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Ardından elde edilen verilere normallik testi yapılmıştır. Normallik testinden sonra merkezi limit teoremine⁶ dayalı olarak parametrik testler uygulanmıştır. Fark testlerinde t-test ve ANOVA uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilere dair olarak korelasyon ve regresyon testine başvurulmuştur.

1. Araştırmanın Konusu ve Hipotezler

Günümüzde en büyük problemlerden birisi insanların anlam sorunudur. Frankl’ın ifade etmiş olduğu anlamsızlık duygusu gün geçtikçe daha da artmaktadır. İnsanların hayatlarını anlamsız bulmaları varoluşsal boşluğa neden olmakta ve birtakım psiko-sosyal sorunlara yol açmaktadır. Hayatın anlamsız olmadığını kavramak için insanın bilişsel, duygusal ve davranışsal çabalara girmesi gerekmektedir. Pozitif psikoloji verilerine bakıldığında din ve maneviyat insanı anlamsızlıktan kurtarmakta ve insanın hayattan memnun olmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan dindarlık ile yaşamda anlam bulma arasındaki ilişkinin incelenmesi oldukça önemlidir. Ayrıca dindarlıkla hayat memnuniyeti arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi de oldukça faydalıdır. Bu araştırmada yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Ayrıca demografik değişkenlere göre yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık değişkenlerinde farklılaşma olup olmadığı incelenmektedir. Yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık arasındaki ilişkilerin incelenebilmesi için aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

⁴ Upasna Joshi, “Subjective Well-Being by Gender”, *Journal of Economics and Behavioral Studies* 1/1 (15 Aralık 2010), 20–26.

⁵ Bkz. Christopher Peterson - Martin Seligman, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification* (New York: Oxford University Press, 2004).

⁶ Ali Ayten, *Din Bilimlerinde Nicel Yöntem - Teorik Temel, Analiz, Yorumlama ve Raporlama* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022).

Şekil 1 Araştırmanın Modeli

Bu modele göre **H₁**: Cinsiyete göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır. **H_{1a}**: Kadınlar erkeklerden daha fazla yaşamda anlam bulmaktadır. **H_{1b}**: Kadınlar erkeklerle göre hayattan daha memnundur. **H_{1c}**: Kadınlar erkeklerden daha dindardır. **H₂**: Medeni duruma göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır. **H_{2a}**: Evli olanlar bekârlardan yaşamda daha fazla anlam bulmaktadır. **H_{2b}**: Evli olanlar bekârlardan daha fazla hayat memnuniyeti yaşamaktadır. **H_{2c}**: Evlilerin dindarlık oranları bekârlardan yüksektir. **H₃**: Yaşa göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır. **H_{3a}**: Yaş arttıkça yaşamda anlam artmaktadır. **H_{3b}**: Yaş arttıkça hayatta memnuniyet artış göstermektedir. **H_{3c}**: Yaş arttıkça dindarlık artmaktadır. **H₄**: Eğitim durumuna göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır. **H_{4a}**: Eğitim düzeyi yükseldikçe yaşamda anlam bulma artmaktadır. **H_{4b}**: Eğitim düzeyi yükseldikçe hayat memnuniyeti artmaktadır. **H_{4c}**: Eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlık azalmaktadır. **H₅**: Ekonomik düzeye göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır. **H_{5a}**: Ekonomik düzey yükseldikçe yaşamda anlam bulma artmaktadır. **H_{5b}**: Ekonomik düzey arttıkça hayat memnuniyeti artmaktadır. **H_{5c}**: Ekonomik düzey arttıkça dindarlık azalmaktadır. **H₆**: İkamete göre iyi oluş ve hayat memnuniyeti farklılaşmaktadır. **H_{6a}**: Köy-kasabadan kente gittikçe yaşamda anlam bulma azalmaktadır. **H_{6b}**: Köy-kasaba ve ilçede yaşayanlar kentte yaşayanlara göre hayatlarından daha memnundur. **H_{6c}**: Köy-kasabada yaşayanlar kentte yaşayanlara göre daha dindardır. **H₇**: Dindarlık ile yaşamda anlam arasında pozitif ilişki vardır. **H₈**: Dindarlık ile hayat memnuniyeti arasında pozitif ilişki vardır. **H₉**: Dindarlık, yaşamda anlamı yordamaktadır. **H₁₀**: Dindarlık, hayat memnuniyetini yordamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Demografi, insan popülasyonları üzerine bir çalışmadır. Kilit soru, üç temel demografik süreç olan doğumlar, ölümler ve göçler nedeniyle nüfusların boyutlarının nasıl değiştiğidir.⁷ Sosyal demografi, bu süreçlerin sosyal, ekonomik ve politik nedenlerini ve sonuçlarını inceler. Sosyo-demografik konular insanın kaderiyle ilgilenen konulardır denilebilir. İnsanın çevre üzerindeki etkisini belirlemek ya da çevrenin insan üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek adına sosyo-demografik yapı sosyal bilimlerde önemlidir. Özellikle sosyal psikoloji, sosyo-demografik konulara oldukça önem vermektedir. Zira sosyo-demografik yapı insanın hayatını ve

⁷ John C. Caldwell, "Population Studies Demography and Social Science Demography and Social Science", *Demography and Social Science* 50/ (1996), 305–333.

davranışlarını direkt veya dolaylı olarak etkilemektedir.⁸ Çalışmanın genel kurgusunda sosyal öğrenme kuramı temelli bir yaklaşım benimsendiğinden sosyo-demografik açıdan makalenin oluşturulması uygun görülmüştür.

Albert Bandura tarafından geliştirilen sosyal öğrenme teorisi, bireylerin davranışları yalnızca doğrudan deneyim yoluyla değil, aynı zamanda başkalarının eylemlerini gözlemleyerek ve bu eylemlerin sonuçlarını değerlendirerek edindiğini ileri sürer. Bu teoriye göre, gözlem yoluyla öğrenme taklit, modelleme ve pekiştirme gibi mekanizmalar yoluyla gerçekleşir. Özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde bireyler, davranışsal ve bilişsel gelişim açısından ebeveynler, öğretmenler, akranlar ve medya figürleri de dâhil olmak üzere sosyal çevrelerinden önemli ölçüde etkilenirler. Sosyal öğrenme teorisi, yalnızca davranışların değil, aynı zamanda tutumların, değerlerin ve inançların da sosyal gözlem yoluyla öğrenilebileceğini vurgulayarak psikolojide değerli bir teorik çerçeve sunar.⁹

Bandura'nın sosyal öğrenme teorisi, yalnızca davranışların değil, inançların ve değerlerin de gözlem yoluyla edinilebileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, dindarlık yalnızca kişisel ve içsel bir yönelim olarak değil, aynı zamanda sosyal modeller tarafından şekillendirilen öğrenilmiş bir süreç olarak da görülebilir. Aile üyeleri, akran grupları ve dini topluluklar, bir bireyin dini uygulamalarını ve inançlarını şekillendirmede önemli bir rol oynar. Çalışmalar, bu sosyal öğrenme süreçleri yoluyla edinilen dini davranışların psikolojik refahı olumlu yönde etkileyebileceğini göstermiştir. Özellikle, anlam arayışı, aidiyet duygusu ve umut gibi psikolojik kaynaklar dini ortamlarda gözlemlenebilir ve bireyler tarafından içselleştirilebilir, böylece yaşam memnuniyeti ve ruh sağlığı iyileştirilebilir.¹⁰

Tarih boyunca filozof ve âlimler (scholars) mutluluk ve insanın iyi olması üzerine fikir yürütmüştür. Kişilerin mutlu olmasının anahtarını aramışlar ve insanlara yol göstermeye çalışmışlardır. Mutluluk, iyi oluşla eş değer görülebilecek kavramlardan biri olduğundan iyi oluşla beraber değerlendirilmiştir. İyi oluş ve mutluluk üzerine çokça durulmuş olsa da psikolojide iyi oluş üzerine yapılan çalışmaların geçmişi çok eskiye dayanmamaktadır. Literatüre bakıldığında iyi oluş üzerine yapılan ilk çalışmaların 1970 ve 1980'li yıllara denk geldiği görülmüştür. Daha sonraları pozitif psikoloji ile birlikte daha yaygın bir şekilde çalışılmaya başlanmıştır.¹¹

Psikoloji 19. yüzyılın sonlarına doğru felsefeden ayrılıp ayrı bir alan halini almasıyla birlikte birçok aşamadan geçmiştir. Bakıldığında davranışçılık, psikanaliz, bilişsel yaklaşım ve hümanist yaklaşım bazı ana akımlardandır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise pozitif psikoloji, psikoloji literatürüne katkı sağlamıştır. Devam eden yıllarda pozitif psikolojinin ağırlığı hissedilmiştir. Pozitif psikolojide mutluluk, iyi olma, psikolojik dayanıklılık, erdemler ve değerler gibi konular temel kavramlar olarak değerlendirilmiştir. Kişinin mutlu olması, iyi olmasına, yaşamda anlam bulmasına, manevi bir yaşamının olmasına ve hayattan memnuniyet duyması gibi birçok değişkene bağlı olarak ele alınmıştır.¹² Bu bağlamda iyi oluş kavramı pozitif psikolojinin

⁸ Kurt W. Back, "New frontiers in demography and social psychology", *Demography* 4/1 (Mart 1967), 90–97.

⁹ Albert Bandura, "Social learning theory", *The War System: An Interdisciplinary Approach*, ed. Richard Falk - Samuel S. Kim (New York: Routledge, 1977), 141–156.

¹⁰ Pamela E.; Boyatzis King Chris J., "Exploring Adolescent Spiritual and Religious Development: Current and Future Theoretical and Empirical Perspectives", *Applied Developmental Science* 8/1 (2004), 2–6.

¹¹ Ed Diener, "Subjective well-being", *Psychological Bulletin* 95/3 (Mayıs 1984), 542–575.

¹² Martin Seligman, *Authentic Happiness: Using The New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment* (New York: Simon and Schuster, 2004).

temel kavramlarından biri olmuştur. Kişinin mutlu olmasında iyi olma durumu oldukça önemli olduğundan bu kavramlara etki eden değişkenler de derinlemesine ele alınmıştır.

İyi oluş kavramı çok geniş bir kapsam içinde değerlendirilebilir. İyi oluş kavramı, nesnel iyi oluş (objective well-being) ve öznel iyi oluş (subjective well-being) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nesnel iyi oluş durumu kişinin kendisinin dışındaki toplumsal olguları kapsamaktadır. Örneğin eşitlik, iş imkânları, uygulanan politikalar, çevre ve güvenlik gibi konular nesnel iyi oluş içinde değerlendirilmektedir. Ülkenin milli refah seviyesi, eğitim ve işe eşit ve rekabetçi bir şekilde ulaşma koşulları nesnel iyi oluşu göstermektedir. OECD'nin belirlemiş olduğu yaşam koşulları da kişilerin nesnel iyi oluş durumunu belirlemektedir.¹³

Öznel iyi oluş durumu ise kişinin psikolojik yapısı ve bizzat kendisiyle ilişkilidir. Öznel iyi oluş, kişinin olumsuz durumlarla başa çıkabilme becerisidir. Aynı zamanda bireyin erdemli bir yaşama yönelebileceği durumudur. Öznel iyi oluş, hayattan memnun olmayı, yaşamda anlam bulmayı, diğer insanlarla sağlıklı iletişim kurabilmeyi ve kişinin içsel huzuru yakalamasını da kapsamaktadır.¹⁴ Literatürde bu alana katkıda bulunan birçok çalışma bulunmaktadır. Dini inançların bireylerin psikolojik ve öznel iyi oluşları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar psikolojik iyi oluş, dindarlık ve mutluluk ilişkilerini de ele almaktadır. Örneğin bir çalışma, dindarlık ile mutluluk arasındaki ilişkiyi çok boyutlu bir çerçevede ele almakta ve ruhsallığın psikolojik iyi oluştaki rolünü veriler aracılığıyla değerlendirmektedir.¹⁵ Bu bağlamda, çalışmada öznel iyi oluş kavramı üzerinde durulması da oldukça önemlidir.

Araştırmada dindarlık konusunda bireysel dindarlık ele alınmaktadır. Bireysel dindarlık, kişinin içsel olarak yaşamış ve hissetmiş olduğu dindarlığa denilmektedir. Bireysel dindarlık insanların kendi dindarlıklarını olduğu gibi aktarmasında oldukça etkilidir. Bu bağlamda “*dinim hakkında sıklıkla bilgiler edinirim, dinimi daha çok anlamaya çalışırım, hayatın anlamıyla ilgili birçok sorunun cevabını verdiği için, din benim için önemlidir, dinî inançlarım, hayata bakış açımı bütünüyle etkilemektedir, din, hayatımdaki bütün etkinliklerimi etkilemektedir, gün içerisinde dinî düşünce ve dualara belirli bir süre ayırmak benim için önemlidir*” gibi önermeler kişilere yönlendirilmektedir.¹⁶ Bu bağlamda çalışmada veriler toplanmış ve sosyo-demografik duruma göre bireysel dindarlık farklılaşmaları incelenmiştir.

Bireylerin yaşamında psikolojik durum ve olguların hiçbirisi eşit düzeyde yaşanmamaktadır.¹⁷ Mutluluk, iyi olma, yaşamda anlam bulma, hayattan memnun olma ve dindarlık konuları da bireylerin hayatında farklı şekillerde tezahür etmektedir. Kişilerin hangi cinsiyetle dünyaya geldiği, hangi ülkede doğduğu, hangi çevrenin içinde bulunduğu, hangi ekonomik düzeye sahip olduğu, yeterince eğitim alıp almama durumu ve evli/bekâr olmaları, iyi olma ve dindarlık gibi durumları da etkilemektedir.

¹³ Vasiliki Voukelatou vd., “Measuring objective and subjective well-being: dimensions and data sources”, *International Journal of Data Science and Analytics* 11/4 (01 Mayıs 2021), 279–309.

¹⁴ Kerry Chamberlain, “On the structure of subjective well-being”, *Social Indicators Research* 1988 20/6 (27 Haziran 2016), 581–604.

¹⁵ Fatma Balcı Arvas, *Psikoloji Din ve Mutluluk - Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme (Fatma Balcı Arvas) Fiyatı, Yorumları, Satın Al - Kitapyurdu.com* (Bursa: Emin Yayınları, 2015).

¹⁶ M. J. Zagumny vd., “Psychometric analysis of the Religious Identity Index”, *Presentation at the 24th Annual Convention of the Association for Psychological Science*, 2012, 107.

¹⁷ Sezai Korkmaz, *Siber Psikoloji Kişilik ve Dindarlık* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2019), 13-18.

3. Yöntem

Araştırma, bireylerin yaşamda anlam, hayat memnuniyeti ve dindarlık arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada birden fazla değişken olması durumundan dolayı tasvir metotlarından olan değişken arası ilişki tarama yöntemine ihtiyaç duyulmuştur. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin derecesini ve yönünü manipüle etmeden belirlemeyi amaçlayan deneysel olmayan bir araştırma tasarımıdır. Bu model, sosyal bilimlerde doğal bir ortamda psikolojik, davranışsal veya demografik faktörler arasındaki ilişkileri araştırmak için sıklıkla kullanılır. Korelasyonel çalışmalar, nedensellik kurmaktan ziyade, daha ileri teorik veya ampirik araştırmalara bilgi verebilecek kalıpları ve ilişkilerin gücünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Pearson korelasyonu veya çoklu regresyon gibi istatistiksel teknikler aracılığıyla araştırmacılar, değişkenlerin belirli bir popülasyon örneğinde nasıl birlikte değiştiğini analiz edebilir.¹⁸ Bu doğrultuda ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında dataların toplanmasında anket yöntemine başvurulmuştur. Örneklem dahil olan insanlar gönüllülük esasına göre çalışmaya katkı sağlamışlardır. “XXXX” Üniversitesinin Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 29.03.2023 Tarih ve 2023-7 Sayılı oturumunda alınan 2 numaralı karar ile uygun olduğuna karar verilmiştir. Online anketin en başında onam formu sunulmuş ve katılımcılar onam formunu onaylayarak anketi doldurmuştur. Parametrik koşullar sağlandığı için çalışma evrene genellenebilir olarak yorumlanmıştır. Gerek çarpıklık-basıklık değerleri gerekse merkezi limit teoremi çalışmanın genellenebilir olduğunu göstermiştir.

Örneklemenin Nitelikleri

Araştırma örneklemi oluşturulan 840 katılımcı, mesleki çeşitlilik açısından dikkat çekici bir dağılım sergilemektedir. Çalışmanın katılımcı sayısı yeterli olup, araştırma burada belirtilen durumlarla sınırlıdır. Katılımcıların büyük bir kısmı öğretmenlerden oluşmakla birlikte; akademisyen, üniversite öğrencisi, din hizmetleri alanında görev yapan personel, doktor, hemşire, emekli, sağlık sektörü çalışanı, mühendis (özellikle bilgisayar, inşaat ve tekstil alanlarında), ebe, diş hekimi, ev hanımı, esnaf, kamu görevlisi ve hukukçu gibi birçok farklı meslek grubundan bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında katılımcıların 223’ü (%27,1) erkek, 617’si (%72,9) kadındır. Yaş aralığı 18 ile 66 arasında değişmekte olup, örneklem grubunun yaş ortalaması 30,88 olarak hesaplanmıştır. Medeni durum açısından incelendiğinde, 452 kişi (%52,9) evli, 388 kişi (%47,1) bekârdır. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında, 56 kişi (%6,8) ilköğretim, 115 kişi (%15,1) lise, 565 kişi (%65,9) lisans ve 104 kişi (%12,3) lisansüstü mezunu olarak belirtilmiştir. Ekonomik durum açısından değerlendirildiğinde, 70 kişi (%8,3) düşük gelir grubunda, 717 kişi (%85,4) orta gelir düzeyinde, 53 kişi ise (%6,3) yüksek gelir grubunda yer almaktadır. Katılımcıların ikamet durumlarına göre dağılımları ise şu şekildedir: 597 kişi (%70,8) şehir merkezinde, 202 kişi (%24,4) ilçe merkezinde, 41 kişi (%4,7) ise kasaba ya da köyde yaşamaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın evreni, Türkiye genelindeki bireyleri kapsamaktadır. Örneklem grubunu ise internet ortamı aracılığıyla çevrimiçi katılım sağlayan bireyler oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde, dijital anket uygulama platformlarından biri kullanılarak katılımcılara erişilmiştir.

¹⁸ John W Creswell, *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (Boston, MA: Pearson, 2012).

Anket uygulamaları, 29 Kasım 2020 ile 16 Ocak 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS istatistik programından yararlanılmıştır. Verilere ilişkin çözümler; frekans dağılımları, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), güvenilirlik ve geçerlilik analizleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Farklılık testlerinden önce, verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiş ve çarpıklık (skewness) ile basıklık (kurtosis) değerlerinin -1,5 ile 1,5 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, verilerin parametrik testlere uygun olduğunu göstermektedir; ancak söz konusu istatistiksel değerler ANOVA sonuç tablolarında ayrıca raporlanmamıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada bireylerin iyi oluş düzeylerini belirlemek amacıyla iki farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Bunlardan ilki Yaşamda Anlam Ölçeği, diğeri ise Yaşam Doyumu Ölçeğidir. Yaşamda Anlam Ölçeği (YAÖ), bireylerin yaşamlarına attettikleri anlamı ve bu anlamı ne düzeyde hissettiklerini değerlendirmek amacıyla Steger, Frazier, Oishi ve Kaler tarafından geliştirilmiştir.¹⁹ Ölçek, Türk kültürüne Demirdağ ve Kalafat tarafından uyarlanmıştır.²⁰ Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) ise bireylerin yaşamdan genel olarak ne derece memnun olduklarını ölçmek üzere Ed Diener, Robert Emmons, Randy J. Larsen ve Sharon Griffin tarafından hazırlanmıştır.²¹ Bu ölçek, öznel iyi oluşun önemli bir bileşeni olan yaşam doyumunun nesnel verilerle değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Dindarlık düzeyi ise çalışmada Bireysel Dindarlık Ölçeği ile değerlendirilmiştir. Bu ölçek, Zagumny, Pierce, Adams ve Fallow tarafından geliştirilmiş,²² psikometrik özellikleri analiz edilerek Türkçeye Ayten tarafından çevrilmiş ve Türk örnekleme için geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.²³ Tek boyutlu ve toplam altı maddeden oluşan bu ölçek, bireylerin dinî bilgi düzeylerini, kişisel yaşamlarında dine verdikleri önemi ve dinin yaşamları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik olarak tasarlanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Bu çalışmada sosyo-demografik düzeye göre iyi oluş ve dindarlık incelenmiştir. Yurtdışında yapılan çalışmalara bakıldığında²⁴ birçok değişkenin sosyo-demografik düzeye göre araştırıldığı görülmektedir. Bu açıdan dindarlık araştırması literatüründe de benzer çalışmaların artmasında fayda bulunmaktadır. İngilizce literatürde sosyo-demografik düzeye ilişkin yapılmış birçok çalışma olmasından dolayı belli bir ivme yakalanmıştır. Sosyo-demografik düzeye bağlı çalışma fazla olduğundan sosyo-demografik düzeye göre meta-analiz çalışmaları da yapılmaktadır.²⁵ Bu çalışma, bireylerin iyi oluş ve dindarlık düzeylerini sosyo-demografik değişkenler bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, katılımcıların

¹⁹ Michael F. Steger vd., "The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life", *Journal of Counseling Psychology* 53/1 (Ocak 2006), 80–93.

²⁰ Seyithan Demirdağ - Sezai Kalafat, "Yaşamın Anlamı Ölçeği (YAÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/2 (04 Aralık 2015).

²¹ Ed Diener vd., "The Satisfaction With Life Scale", *Journal of Personality Assessment* 49/1 (01 Şubat 2010), 71–75.

²² Zagumny vd., "Psychometric analysis of the Religious Identity Index".

²³ Ali Ayten, *Empati ve din : Türkiye’de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013).

²⁴ Selcuk R. Sirin, "Socioeconomic Status and Academic Achievement: A Meta-Analytic Review of Research", <http://dx.doi.org/10.3102/00346543075003417> 75/3 (01 Eylül 2005), 417–453.

²⁵ Vassilis Saroglou vd., "Values and religiosity: a meta-analysis of studies using Schwartz’s model", *Personality and Individual Differences* 37/4 (01 Eylül 2004), 721–734.

cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim seviyeleri, ekonomik koşulları ve yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri yerleşim birimleri dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. İyi oluş kavramı, iki temel boyut üzerinden ele alınmıştır: Yaşamda anlam duygusu ve genel yaşam doyumu. Dindarlık ise bireyin içsel ve kişisel dinî yaşantısına odaklanan bireysel dindarlık düzeyiyle incelenmiştir. Veriler, söz konusu demografik değişkenler doğrultusunda toplanmış ve analiz süreci bu değişkenleri temel alarak yapılandırılmıştır. Aşağıda yer alan tablolar aracılığıyla; katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve uzun vadede yaşadıkları yerleşim yerlerine göre iyi oluş ve dindarlık düzeyleri detaylı biçimde sunulmuştur.

Tablo 1: Cinsiyete Göre İyi Oluş ve Dindarlık için Bağımsız T-Testi

	Cinsiyet	N	M	Std. S.	t	df	p
İyi Oluş	Kadın	617	5.4	1.0	,206	,838	,837
	YA Erkek	223	5.3	1.0			
	Kadın	617	4.3	1.2	-,502	355	,616
	HM Erkek	223	4.3	1.3			
Dindarlık	Kadın	617	4.3	0.6	704	330	,482
	Erkek	223	4.2	0.7			

YA: Yaşamda Anlam; HA: Hayat Memnuniyeti

Tablo 1 incelendiğinde, cinsiyet değişkenine göre iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. İyi oluşun alt boyutları olan yaşamda anlam bulma ve yaşam doyumu açısından da cinsiyet temelli bir farklılaşma söz konusu değildir. Benzer şekilde, bireylerin dindarlık düzeyleri açısından da cinsiyete bağlı olarak istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Bu bulgular, araştırmaya katılan bireylerin iyi oluş ve dindarlık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. Buradan hareketle “ H_1 : Cinsiyete göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır. H_{1a} : Kadınlar erkeklerden yaşamda daha fazla anlam bulmaktadır. H_{1b} : Kadınlar erkeklere göre hayattan daha memnundur. H_{1c} : Kadınlar erkeklerden daha dindardır” hipotezlerinin doğrulanmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 2: Medeni Duruma Göre İyi Oluş ve Dindarlık

		N	M	Std. S.	df	t	p
İyi Oluş	Evli	452	5.3	1.1	834	-,863	,388
	YA Bekâr	388	5.4	1.0			
	Evli	452	4.5	1.2	838	6,145	,000
	HM Bekâr	388	4.0	1.2			
Dindarlık	Evli	452	4.4	0.5	730	6,598	,000
	Bekâr	388	4.1	0.7			

YA: Yaşamda Anlam; HM: Hayat Memnuniyeti; $p < 0,001$

Tablo 2’ye bakıldığında medeni duruma göre iyi oluşun hayat memnuniyeti boyutunda anlamlı düzeyde ilişki var iken yaşamda anlam boyutunda anlamlı düzeyde bir ilişki yoktur. Medeni duruma göre dindarlık konusunda da anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. İyi oluşun hayat memnuniyeti boyutunda evliler bekârlardan daha yüksek puanlara sahiptir. Yine

medeni duruma göre evlilerin bekârlardan daha fazla dindarlık puanları bulunmaktadır. Bu bulgular ışığında “H₂: Medeni duruma göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır hipotezi hayat memnuniyeti boyutunda doğrulanmıştır. H_{2a}: Evli olanlar bekârlardan yaşamdan daha memnundur hipotezi ise desteklenmemiştir. Diğer bir hipotez olan H_{2b}: Evli olanlar bekârlardan daha fazla hayat memnuniyeti yaşamaktadır hipotezi ve H_{2c}: Evlilerin dindarlık oranları bekârlardan yüksektir hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 3: Yaşa Göre İyi Oluş ve Dindarlık

	Yaş	N	M	Std. S.	df	F	p
İyi Oluş	18-23	190	5.4	0.9	3	2,026	,045**
	YA 24-30	327	5.5	1.0			
	31-40	174	5.3	1.1			
	41-66	149	5.2	1.1			
	18-23	190	3.9	1.2	3	12,358	,000*
	HM 24-30	327	4.3	1.2			
	31-40	174	4.4	1.2			
	41-66	149	4.6	1.2			
Dindarlık	18-23	190	4.1	0.7	3	3,756	,000*
	24-30	327	4.2	0.6			
	31-40	174	4.3	0.5			
	41-66	149	4.4	0.6			

YA: Yaşamda Anlam; HA: Hayat Memnuniyeti; *p<0,001; ** p<0,05

Tablo 3’e bakıldığında yaşa göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır. Yaşa göre iyi oluşun yaşamda anlam ve hayat memnuniyeti anlamlı düzeydedir. Aynı şekilde yaşa göre dindarlığın da anlamlı düzeyde farklılaştığını söyleyebiliriz. Genel anlamda yaş arttıkça iyi oluşun da arttığını ifade edebiliriz. İyi oluşun yaşamda anlam bulma boyutunda her ne kadar anlamlı ilişki çıksa da ortalamaları anlamlılık sınırına çok yakın olduğundan yorumlamak mümkün değildir. Fakat yaş arttıkça yaşamda anlam bulma puanlarının düştüğünü belirtmemiz gerekmektedir. Yaş arttıkça dindarlığın da arttığı görülmektedir. Buradan hareketle H₃: Yaşa göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır hipotezi doğrulanmıştır. H_{3a}: Yaş arttıkça yaşamda anlam artmaktadır hipotezi desteklenmemiştir. H_{3b}: Yaş arttıkça hayatta memnuniyet artış göstermektedir hipotezi doğrulanmıştır. H_{3c}: Yaş arttıkça dindarlık artmaktadır hipotezi de desteklenmiştir.

Tablo 4: Eğitim Durumuna Göre İyi Oluş ve Dindarlık

	Eğitim	N	M	Std. S.	df	F	p
İyi Oluş	İlkokul	56	5.0	0.9	3	3,289	,033**
	YA Lise	115	5.3	1.1			
	Lisans	565	5.4	1.0			
	Lisansüstü	104	5.4	1.1			
	İlkokul	56	4.3	1.3	3	2,625	,179
	HM Lise	115	4.2	1.3			
	Lisans	565	4.2	1.2			
	Lisansüstü	104	4.5	1.3			
Dindarlık	İlkokul	56	4.5	0.4	3	3,299	,020**
	Lise	115	4.3	0.6			
	Lisans	565	4.2	0.6			
	Lisansüstü	104	4.2	0.7			

YA: Yaşamda Anlam; HA: Hayat Memnuniyeti *p<0,001; ** p<0,05

Tablo 4'e bakıldığında eğitim durumuna göre iyi oluşun yaşamda anlam bulma boyutunda anlamlı düzeyde ilişki varken hayat memnuniyeti boyutunda anlamlı düzeyde ilişki yoktur. Eğitim durumuna göre dindarlık konusunda ise anlamlı düzeyde ilişki bulunmaktadır. Yukarıdaki veriler incelendiğinde eğitim düzeyi yükseldikçe yaşamda anlam bulma düzeyi de artmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça dindarlığın düştüğünü söyleyebiliriz. Buradan hareketle H₁: Eğitim durumuna göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır hipotezi iyi oluşun yaşamda anlam bulma boyutunda doğrulanmıştır. H_{4a}: Eğitim düzeyi yükseldikçe yaşamda anlam bulma artmaktadır hipotezi desteklenirken H_{4b}: Eğitim düzeyi yükseldikçe hayat memnuniyeti artmaktadır hipotezi desteklenmemiştir. H_{4c}: Eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlık azalmaktadır hipotezi ise doğrulanmıştır.

Tablo 5: Ekonomik Duruma Göre İyi Oluş ve Dindarlık

		N	M	Std. S.	df	F	p
İyi Oluş	Düşük	70	4.8	1.3	2	12,582	,000*
	YA Orta	717	5.4	1.0			
	Yüksek	53	5.6	1.0			
	Toplam	840					
	Düşük	70	2.9	1.3	2	79,654	,000*
	HM Orta	717	4.3	1.1			
	Yüksek	53	5.0	1.1			
Dindarlık	Düşük	70	3.9	0.9	3	15,412	,000*
	Orta	717	4.3	0.6			
	Yüksek	53	4.4	0.4			

YA: Yaşamda Anlam; HA: Hayat Memnuniyeti *p<0,001; ** p<0,05

Tablo 5'e bakıldığında ekonomik düzeye göre iyi oluş ve dindarlık anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ekonomik durum yükseldikçe yaşamda anlam bulma ve hayat memnuniyeti artmaktadır. Ekonomik durum artış gösterdikçe dindarlık düzeyinin de artış gösterdiği görülmektedir. Buradan hareketle H₅: Ekonomik düzeye göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmaktadır hipotezi desteklenmiştir. H_{5a}: Ekonomik düzey yükseldikçe yaşamda anlam bulma artmaktadır ve H_{5b}: Ekonomik düzey arttıkça hayat memnuniyeti artmaktadır hipotezleri doğrulanmıştır. Ekonomik düzeye göre dindarlık anlamlı derece farklılaşsa da çalışmanın H_{5c}: Ekonomik düzey arttıkça dindarlık azalmaktadır hipotezi doğrulanmamıştır.

Tablo 6: İkamete Göre İyi Oluş ve Dindarlık

	Eğitim	N	M	Std. S.	df	F	p
İyi Oluş	İl	597	5.4	1.0	2	,049	,953
	YA İlçe	202	5.4	1.0			
	Köy-Kasaba	41	5.4	1.0			
	Toplam	840	5.4	1.0			
Dindarlık	İl	597	4.3	1.2	2	1,803	,326
	HM İlçe	202	4.2	1.2			
	Köy-Kasaba	41	4.2	1.5			
	İlçe	202	4.2	0.7			
	Köy-Kasaba	41	4.2	0.5			

YA: Yaşamda Anlam; HA: Hayat Memnuniyeti

Tablo 6'ya bakıldığında ikamete göre iyi oluş ve dindarlık konularında anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı görülmektedir. Bu nedenle iyi oluşun alt boyutlarına yönelik yorumlar yapmak da mümkün değildir. Buradan hareketle çalışmanın H₆: İkamete göre iyi oluş ve hayat memnuniyeti farklılaşmaktadır. H_{6a}: Köy-kasabadan kente gittikçe yaşam memnuniyeti azalmaktadır. H_{6b}: Köy-kasaba ve ilçede yaşayanlar kentte yaşayanlara göre hayatlarından daha memnundur. H_{6c}: Köy-kasabada yaşayanlar kentte yaşayanlara göre daha dindardır hipotezleri desteklenmemiştir.

Tablo 7: Değişkenler Arası Korelasyon

	1	2
1. Yaşamda Anlam	1	
2. Hayat Memnuniyeti	282**	1
3. Dindarlık	379**	424**

**p< 0,01

Tablo 7'de yer alan bulgular, yaşamda anlam, yaşam doyumu ve bireysel dindarlık arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşamda anlam ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı, yönü pozitif ancak düzeyi zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın "H₇: Dindarlık ile yaşamda anlam arasında pozitif yönde bir ilişki vardır" hipotezi desteklenmiştir. Elde edilen veriler, bireylerin dindarlık düzeyleri arttıkça yaşamda anlam duygularının da artış gösterdiğini göstermektedir. Benzer şekilde, dindarlık ile yaşam doyumu arasındaki ilişki de pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı

bulunmuştur. Bu bulgu, “H₈: Dindarlık ile hayat memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezin de doğrulandığını göstermektedir. Ancak burada elde edilen ilişkilerin nedensel bir bağlamda ele alınamayacağı vurgulanmalıdır. Bu ilişkiler korelasyonel düzeyde olup, değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi kurmak bu araştırmanın kapsamının ötesindedir.

Tablo 8: Dindarlık ile Yaşamda Anlam Arasındaki Regresyon İlişkisi

<i>a</i>	<i>R</i> ²	<i>F</i>	<i>B</i>	<i>T</i>	<i>P</i>
b	,143	94,194	,379	9,705	,000
c	,180	123,289	,424	11,104	,000

a= Yordayıcı: Dindarlık; b: Yaşamda Anlam; c: Hayat Memnuniyeti

Tablo 8’de yer alan regresyon analizine göre, dindarlık ile yaşamda anlam arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır ($R^2 = ,143$; $F = 94,194$; $\beta = ,379$; $p < ,01$). Bu bulgu, dindarlığın yaşamda anlam duygusunu anlamlı bir şekilde yordadığını göstermektedir. Standartlaştırılmış beta katsayısı incelendiğinde, dindarlık ile yaşamda anlam arasında pozitif yönlü ve orta düzeye yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Elde edilen R^2 değerine göre, dindarlık değişkeni yaşamda anlam değişkenindeki toplam varyansın yaklaşık %14’ünü açıklamaktadır. Bu çerçevede, “Dindarlık yaşamda anlamı yordar” şeklinde ifade edilen hipotezin istatistiksel olarak desteklendiği sonucuna varılmıştır.

Aynı şekilde, dindarlık ile yaşam doyumu arasındaki regresyon ilişkisine dair analiz sonuçları da anlamlı bir tablo ortaya koymaktadır ($R^2 = ,180$; $F = 123,289$; $\beta = ,424$; $p < ,01$). Dindarlığın yaşam doyumuna olan etkisi anlamlı düzeydedir ve bu ilişki pozitif yönde, orta seviyeye yakın bir güçte seyretmektedir. Beta katsayısına göre, bireylerin dindarlık düzeylerindeki artış, yaşamdan alınan doyumu da olumlu yönde etkilemektedir. Elde edilen R^2 değeri, dindarlığın yaşam doyumunu değişkenindeki varyansın %18’ini açıkladığını göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, “Dindarlık yaşam doyumunu yordar” hipotezi de desteklenmiştir.

Tartışma

Sosyo-demografik düzeye göre iyi oluş ve dindarlık üzerine yapılan bu çalışmada birçok önemli bulgu elde edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre cinsiyete göre iyi oluş konusunda bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. İyi oluşun yaşamda anlam bulma ve hayattan memnuniyet duyma boyutlarında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Bu durum göstermektedir ki bireylerin erkek veya kadın olması iyi oluşunda herhangi bir etkiye sahip değildir. Gerek yurt içinde gerek yurtdışında cinsiyete göre iyi oluş konusunda farklılaşma olmadığı ortaya koyulmuştur. Örneğin Karslı’nın 17 ile 60 yaş arasındaki kişiler üzerinde yapmış olduğu çalışmada cinsiyete göre iyi oluş konusunda farklılaşma olmadığı görülmüştür.²⁶ Yine Balcı Arvas’ın yapmış olduğu başka bir çalışmada da kadın veya erkek olmaya göre iyi oluşun farklılaşmadığı tespit edilmiştir.²⁷ Satan’ın yapmış olduğu çalışmada da yine cinsiyete göre iyi oluşun anlamlı düzeyde ilişkisi olmadığı bulgulanmıştır.²⁸

Cinsiyete göre dindarlık konusunda literatürde genel bir eğilim vardır. Cinsiyete göre dindarlık konusuna bakıldığında kadınlar erkeklerden daha dindardır. Dindarlığın alt boyutlarında

²⁶ Necmi Karslı, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10 Haziran 2021).

²⁷ Fatma Balcı Arvas, “Özel İyi-Oлма Hali ile Dinî İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (20 Eylül 2017), 165–201.

²⁸ Ayşin Aydınay Satan, “Dini İnanç ve Bilişsel Esneklik Düzeylerinin Özel İyi Oluş Düzeyine Olan Etkisi”, *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/7 (14 Ağustos 2014), 56–74.

da kadınların erkeklerden daha yüksek dindarlık puanlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum yapılan meta-analiz çalışmalarıyla da ortaya koyulmuştur.²⁹ Fakat farklı sonuçların bulgulandığı çalışmalar da mevcuttur. Shor ve Roelfs tarafından yapılan, örneklemini 300 bine yakın olan çok geniş çaplı meta-analiz araştırmasında ise cinsiyete göre dindarlık konusunda herhangi bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada erkek veya kadın olmak dindarlık konusunda farklılaştırma oluşturmamıştır.³⁰ Shor ve Roelfs'in yapmış olduğu meta-analiz sonuçları, cinsiyete göre dindarlıkta farklılık olmadığı ortaya çıkan bu çalışmanın bulgularını doğrular niteliktedir.

Cinsiyete göre dindarlık değişkeninde farklılık olup iyi oluş konusunda farklılaşma olmaması, dindarlığın cinsiyet rollerindeki önemini göstermektedir. Kişilerin dinî yaşantısında reel hayatta farklılıkların olması ve toplumsal olarak cinsiyete yüklenen anlamların farklılaşması bu konuda ön plana çıkıyor olabilir. Fakat gündelik yaşamda kadın veya erkek olmanın iyi oluş üzerindeki etkisinin olmaması, cinsiyet rollerinin bu konuda etkin olmadığı göstermektedir. İyi oluş durumu kişinin cinsiyetinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Medeni duruma göre iyi oluş konusunda iki ayrı boyut açısından değerlendirme yapmak gerekmektedir. Kişilerin evli veya bekâr olmasına göre yaşamda anlam bulmada manidar bir farklılık yoktur. Bireylerin medeni durumuna göre ise hayat memnuniyeti konusunda anlamlı farklılaşma bulunmaktadır. Evli olanlar bekâr olanlardan daha fazla hayat memnuniyeti duymaktadır. Şirin ve Dursun'un İstanbul'da yaşayan 411 evli ve bekar örneklem üzerinde yaptığı çalışmada medeni duruma göre yaşamda anlam konusunda anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.³¹ Bu veri de çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Hayat memnuniyeti konusunda ise Ayten ve Gashi'nin 232 kişi üzerinde yapmış olduğu çalışmada medeni duruma göre hayat memnuniyetinin farklılaştığı ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada evlilerin bekârlara göre hayattan daha memnun olduğu görülmüştür.³² Eygü ve Kılınç tarafından yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine sıralı lojistik regresyon analizi yapılan bir çalışmada ise medeni duruma göre hayat memnuniyetinde anlamlı farklılaşmalar olmuştur. Evlilerin bekârlardan yaşamlarında daha fazla memnun olduğu bulgulanmıştır.³³ Bu çalışmaların bulguları, mevcut araştırmanın verilerini desteklemektedir denilebilir.

Araştırma bulgularına göre, medeni durum değişkeni ile dindarlık düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, evli bireylerin bekârlara kıyasla daha yüksek düzeyde dindarlık sergilediklerini göstermektedir. Bu durum, dindarlık literatüründe sıklıkla karşılaşılan bir eğilime paraleldir. Nitekim Baynal tarafından 21 ila 60 yaş aralığında yer alan 400 yetişkin birey üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada da benzer bulgular elde edilmiştir. Söz konusu çalışmada, evli bireylerin dindarlık puanlarının bekâr bireylere oranla anlamlı biçimde daha yüksek olduğu görülmüştür. Hem bu çalışmada hem de mevcut çalışmada, evli bireylerin lehine bir farklılaşma söz konusudur ve bu durum, evliliğin

²⁹ Sezai Korkmaz, "Cinsiyete göre dindarlık: bir meta-analiz çalışması", *Bilimname* 2020/43 (30 Kasım 2020), 437–460.

³⁰ Eran Shor - David J. Roelfs, "The Longevity Effects of Religious and Nonreligious Participation: A Meta-Analysis and Meta-Regression", *Journal for the Scientific Study of Religion* 52/1 (01 Mart 2013), 120–145.

³¹ Turgay Şirin - Neslihan Dursun, "Evli Ve Bekâr Bireylerde Yaşamın Anlamı Ve Maneviyat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *EKEV Akademi Dergisi* 85 (31 Mart 2021), 469–482.

³² Ali Ayten - Feim Gashi, "Affetme ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Balkan Araştırmaları Dergisi* 3/2 (30 Aralık 2012), 11–36.

³³ Hakan Eygü - Arife Kılınç, "Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması: Kayseri İli Örneği", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/29 Ekim Özel Sayısı (31 Ekim 2020), 3591–3618.

bireylerin dinî yönelimleri üzerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir.³⁴ Uysal'ın 838 kişiyle yapmış olduğu çalışmada da medeni duruma göre dindarlıkta farklılaşma olduğu görülmüştür. Evlilerin dindarlık puanları bekârlardan daha yüksektir. Buna göre evliler bekârlardan daha dindardır.³⁵ Bu çalışmalar, araştırmada elde edilen verilerini desteklemektedir. Evlilerin bekârlardan daha dindar olduğu genel eğilimi bulgularına katkı sunmaktadır.

Din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında evliliğin olumlu etkisi olduğunu ifade edebiliriz. Burada da hayat memnuniyeti ve dindarlığın medeni duruma göre farklılaşması bu durumu kanıtlamaktadır. Sosyal bilimlerde genelde olumlu psikolojik durumlar, evliler lehine sonuçlanırken olumsuz durumlar bekarların aleyhine gelişmektedir. Yukarıdaki verilen örneklerle bakıldığında evlilerin lehine durumların daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu araştırmada da benzer bir durumun gerçekleştiği ifade edilebilir.

Yaşa göre iyi oluş durumunda gruplar arasında farklılıklar bulunmuştur. İyi oluşun yaşamda anlam boyutu ve hayat memnuniyeti boyutunda farklılaşma olmuştur. Genel anlamda bakıldığında yaş arttıkça iyi oluş düzeyi de artmıştır. Eryılmaz ve Ercan'ın 14 ile 45 yaşları arasında 699 kişi ile yaptığı çalışmada yaşa göre iyi oluş konusunda farklılaşma olduğu görülmüştür. Yaş arttıkça iyi oluşun arttığı tespit edilmiştir.³⁶ Ayten ve Tura tarafından 17 ile 71 yaş aralığında yer alan bireyler üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, yaş değişkeni ile yaşam doyumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Araştırma bulguları, yaş ilerledikçe bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyet düzeyinin de arttığını göstermektedir. Bu durum, yaşın bireyin yaşam değerlendirmesi üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve özellikle ileri yaş dönemlerinde yaşam doyumunun daha yüksek seyredebileceğine işaret etmektedir.³⁷ Demek oluyor ki insanın yaş alması hayattan daha memnun olmasını sağlamaktadır. Bu çalışmanın bulguları yaş arttıkça iyi oluş artmaktadır hipotezini destekler niteliktedir denilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre, yaş değişkeni ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Elde edilen bulgular, bireylerin yaşı ilerledikçe dindarlık düzeylerinde de artış yaşandığını göstermektedir. Bu bağlamda, yaş ile dindarlık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Nitekim alanyazında yapılan bazı çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmış; yaşın ilerlemesiyle birlikte bireylerin dini yönelim ve bağlılık düzeylerinde artış gözlemlendiği rapor edilmiştir. Dolayısıyla mevcut araştırma, yaş ile dindarlık arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu yönündeki literatür bulgularını desteklemektedir.³⁸ Dindarlıkla yaş arasındaki ilişkiye odaklanan başka bir araştırmada da, bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağın bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, yaş grupları arasında dindarlık düzeylerinin farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Farklılık testlerine dayanan analizler, yaş ilerledikçe bireylerin dindarlık düzeylerinde artış görüldüğünü desteklemekte; dolayısıyla “yaş arttıkça dindarlık düzeyi de artar” yönündeki hipotez anlamlı bir biçimde doğrulanmaktadır.³⁹ Yaş değişkeniyle dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan diğer bir çalışmada da,

³⁴ Fatma Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (05 Şubat 2015), 206–231.

³⁵ Veysel Uysal, “Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık”, *International Journal of Theological and Islamic Studies* 48/48 (15 Eylül 2015), 35–56.

³⁶ Ali Eryılmaz - Leyla Ercan, “Öznel İyi Oluşun Cinsiyet, Yaş Grupları ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4/36 (27 Mayıs 2011), 139–149.

³⁷ Ali Ayten - Hatice Tura, “Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl Destekler?”, *İslami İlimler Dergisi* 12/3 (2017), 27–54.

³⁸ Ayten - Tura, “Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl Destekler?”, 45.

³⁹ Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, 215.

dindarlık düzeylerinin yaşa göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular genel olarak dindarlık düzeyinin yaş ilerledikçe arttığını ortaya koymaktadır.⁴⁰ Literatürdeki genel eğilime bakıldığında çalışmanın bulguları, literatürü desteklemektedir denilebilir. İnsanların yaşla birlikte bilişsel olarak olgunlaşması, iyi oluş ve dindarlıklarını da olumlu yönde etkilemiştir.

Elde edilen bulgulara göre, eğitim durumu bireylerin iyi oluş düzeyleri üzerinde farklı etkiler göstermektedir. Özellikle yaşamda anlam bulma boyutunda eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılaşma gözlemlenirken, yaşam doyumu açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Genel olarak eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin yaşamda anlam arayışlarının ve bu anlamı bulma düzeylerinin arttığı görülmektedir. Bu bulgu, Gouden ve Jose tarafından Yeni Zelanda’da 30 ila 69 yaş aralığında 247 katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Söz konusu araştırmada, bireysel iyi oluşun temel kaynakları arasında ilk sırada aile, ikinci sırada ise kişiler arası ilişkiler yer alırken, eğitim düzeyinin de iyi oluşu belirleyen önemli bir faktör olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, eğitim düzeyi ile yaşamda anlam bulma arasında pozitif yönde bir ilişki bulunduğu saptanmış; bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça, yaşamlarına atfettikleri anlamın da yükseldiği gözlemlenmiştir.⁴¹ Demir tarafından 759 kişi üzerinde yapılan çalışmada eğitim düzeyine göre yaşamda anlamın anlam arama boyutunda farklılaşma tespit edilmiştir. Kişilerin eğitim düzeyi liseden üniversiteye yükseldiğinde yaşamda anlam arayışı da yükselmektedir.⁴² Çalışmanın verileri iyi oluş konusunda bu çalışmaları desteklemektedir.

Araştırma bulguları, bireylerin eğitim düzeylerine göre dindarlık düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunduğunu göstermektedir. Eğitim seviyesi ilkokuldan lisansüstüne doğru ilerledikçe, dindarlık puanlarında düşüş gözlemlenmiştir. Bu bulgu, dindarlık literatüründe sıklıkla karşılaşılan eğilimlerle örtüşmektedir. Nitekim Arvas tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmış; eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte bireylerin dindarlık düzeylerinde anlamlı bir azalma olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, eğitim düzeyindeki artışın, bireylerin dindarlık eğilimlerinde azalmaya yol açtığı söylenebilir.⁴³ Benzer şekilde, Baynal’ın gerçekleştirdiği araştırmada da eğitim düzeyine bağlı olarak dindarlık düzeylerinde anlamlı farklılıklar gözlemlenmiştir. Söz konusu çalışmanın bulgularına göre, eğitim seviyesi ilkokul düzeyinden üniversite düzeyine doğru yükseldikçe bireylerin dindarlık puanlarında belirgin bir azalma meydana gelmektedir. Bu durum, dindarlık ile eğitim düzeyi arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.⁴⁴ Genel anlamda literatür eğitim durumuna göre dindarlık konusunda bu düzlemde ilerlemektedir. Çalışmamızın bulguları da literatürdeki eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlık düşmektedir eğilimini doğrulamaktadır denilebilir.

Ekonomik düzeye göre iyi oluş anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. İyi oluşun yaşamda anlam ve hayat memnuniyeti de ekonomik duruma göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Ekonomik düzey yükseldikçe iyi oluşun arttığı ifade edilebilir. Fakat iyi oluşun hem yaşamda anlam bulma boyutunda hem de hayat memnuniyeti boyutunda orta sınıf ile üst sınıf arasında

⁴⁰ Korkmaz, *Siber Psikoloji Kişilik ve Dindarlık*, 126.

⁴¹ Melissa E. Gouden - Paul E. Jose, “How do sources of meaning in life vary according to demographic factors?”, *New Zealand Journal of Psychology* 43/3 (2014), 29–38.

⁴² Hüdanur Demir, *Yetişkin Bireylerde Salgın Algısı, Yaşamda Anlam ve Dinî Yönelim İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 48.

⁴³ Arvas, “Öznel İyi-Oлма Hali ile Dinî İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, 183.

⁴⁴ Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, 216.

ortalamalara göre bariz bir fark görülmemektedir. Ekonomik düzeyi düşük olan bireylerin, diğer gelir gruplarına kıyasla daha düşük düzeyde iyi oluş sergilemeleri dikkat çekici bir bulgudur. Nitekim ilgili alanyazında yapılan bir çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmada, yaşam doyumu açısından düşük gelir grubunda yer alan bireylerle orta gelir grubundakiler arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Buna göre, düşük ekonomik düzeye sahip bireylerin yaşamdan aldıkları doyum, orta gelir grubundaki bireylere kıyasla daha düşük düzeyde seyretmektedir.⁴⁵ Dumludağ ve diğerlerinin yapmış olduğu çalışmada gelir durumu ile hayat memnuniyeti arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmaktadır. Gelir durumu ile hayat memnuniyeti arasında pozitif yönde ilişki vardır. Buna göre gelir düzeyi yükseldikçe kişilerin hayat memnuniyetleri de artmaktadır.⁴⁶ Yine yapılan başka bir çalışmada da bu durumlara benzer sonuçlar bulgulandığı aktarılmıştır.⁴⁷ Çalışmada ortaya çıkan ekonomik düzey yükseldikçe iyi oluşun yükselmesi durumu da aktarılan çalışmaları desteklemekte ve benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamında ikamet edilen yerleşim birimine göre iyi oluş ve dindarlık düzeyleri incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgu, bazı literatür çalışmalarındaki benzer sonuçlarla örtüşmektedir. Nitekim 759 yetişkin birey üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada da yerleşim yeri değişkenine göre dindarlık ve iyi oluş düzeylerinin anlamlı biçimde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, literatürde yerleşim yerine bağlı olarak bu değişkenlerde farklılık gözlemlendiğini bildiren çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu durum, konunun bağlama ve örneklem özelliklerine göre değişkenlik gösterebileceğini düşündürmektedir.⁴⁸ Dindarlık literatüründe yapılan başka bir çalışmaya göre ise dinî davranışın boyutunda ikamet edilen yere göre farklılaşma olduğu ortaya konulmuştur. Bu araştırmada dinin ibadet boyutunda ve genel dindarlıkta uzun süre yaşanan yere göre farklılaşma olduğu tespit edilmiştir notunu da eklemek gerekmektedir.⁴⁹ Öztürk ve diğerleri tarafından 420 kişi üzerinde yapılan çalışmada da kişilerin ikamet ettikleri yere göre iyi oluş ve maneviyatlarında herhangi bir farklılaşma olmadığı aktarılmıştır.⁵⁰ Çalışmanın bulguları ile araştırmaların bulguları ikamete göre iyi oluş ve dindarlık farklılaşmamaktadır durumuyla örtüşmektedir.

Netice itibarıyla çalışmanın bulguları literatürle büyük ölçüde uyumaktadır denilebilir. Bulgular bölümünde de aktarıldığı üzere cinsiyete göre iyi oluş ve dindarlık konusunda farklılaşma olmaması dikkat çekici hususlardan biridir. Yine eğitim düzeyine göre iyi oluşun hayat memnuniyeti boyutunda anlamlı düzeyde ilişki çıkmaması da düşünülmeye değerdir. Eğitim düzeyine göre hayat memnuniyetinde farklılaşma olmama durumu, eğitim alınmasına karşın istenilen gelirin elde edilememesi durumuna bağlı olabilir. Araştırmanın bulguları içinde yer alan ekonomik düzey yükseldikçe dindarlığın da yükselmesi diğer altı çizilmesi gereken durumlardan biridir. Genel alan yazında ikamet edilen yere göre dindarlık puanlarının değişmesi beklenen durumlardan biriyken bu çalışmamızdaki uzun süre yaşanan yere göre dindarlıkta farklılaşma olmaması da literatürle uyumayan bulgulardandır diye ifade edilebilir.

⁴⁵ Arvas, “Öznel İyi-Oлма Hali ile Dinî İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, 185.

⁴⁶ Demir, *Yetişkin Bireylerde Salgın Algısı, Yaşamda Anlam ve Dinî Yönelim İlişkisi*, 48.

⁴⁷ Eygü - Kılınç, “Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması: Kayseri İli Örneği”, 3612.

⁴⁸ Demir, *Yetişkin Bireylerde Salgın Algısı, Yaşamda Anlam ve Dinî Yönelim İlişkisi*, 49.

⁴⁹ Korkmaz, *Siber Psikoloji Kişilik ve Dindarlık*, 149.

⁵⁰ Latif Öztürk vd., “Lisans Öğrencilerinin Mutluluk ve Dindarlık İlişkisi: Kırıkkale Üniversitesi Örneği”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 8/1 (13 Haziran 2017), 23–39.

Bu çalışmada, bireysel dindarlık ile yaşamda anlam bulma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, alan yazındaki benzer çalışmalarla da örtüşmektedir. Örneğin, Karanlı tarafından 505 kişilik bir örneklem grubuyla gerçekleştirilen araştırmada da dindarlık ile hayatın anlamı arasındaki ilişkiler incelenmiş ve iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışma, korelasyon analizlerine dayanarak dindarlık düzeyi arttıkça bireylerin yaşamlarına yükledikleri anlamın da arttığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, mevcut araştırmanın sonuçları, literatürdeki benzer bulgularla tutarlılık göstermektedir.⁵¹ Kızılkaya ve Kalgı'nın 249 kişiyle yapmış olduğu çalışmada da dogmatik dindarlık ile yaşamda anlam ilişkisi de değerlendirilmiştir. Bu araştırmada da ahlak ile yaşamda anlam arasındaki ilişkilerin olduğunu ifade edilmiştir.⁵² Demir'in 759 kişilik bir örneklem üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada da dinî yönelim ile yaşamda anlam bulma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, bireyin manevî yöneliminin yaşamına anlam katma sürecinde etkili olabileceğini göstermektedir.⁵³

Alan yazında dindarlık ile yaşamda anlam arasındaki etkileşime odaklanan çalışmalarda, iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğuna dair genel bir eğilim olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, dindarlığın bireylerin yaşamlarına anlam kazandıran önemli bir unsur olarak değerlendirildiği birçok araştırma sonucuyla karşılaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan verilerin nedensellik ifade etmediğini belirtmemiz gerekmektedir. Yani dindarlık ile yaşamda anlam arasındaki ilişki birbirinin sebebi veya sonucu değildir. Bu iki değişken birbirini destekler vaziyettedir. Dindarlık ile yaşamda anlam arasındaki ilişkilerin beraber artmasında çalışmalara dâhil edilmeyen değişkenlerin veya çevresel koşullarının da etkisi olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırmamızın bir diğer önemli bulgusu, bireysel dindarlık ile yaşam doyumu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmasıdır. Bu bulgu, alanyazında yer alan çeşitli çalışmalarla da örtüşmektedir. Örneğin Arvas'ın gerçekleştirdiği araştırmada, dinî yönelim ile yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmada, dinî yönelim ile öznel iyi oluş düzeyi arasında da pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, dindarlığın yalnızca manevî değil, psikolojik iyi oluş açısından da destekleyici bir işlev görebileceğini ortaya koymaktadır.⁵⁴ Ayten ve Tura tarafından 350 kişilik bir örneklem üzerinde yürütülen araştırmada, dindarlık, affedicilik ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Söz konusu çalışmada, yaş değişkeni de dikkate alınarak yapılan analizlerde, dindarlık ile yaşam doyumu arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir korelasyon olduğu belirlenmiştir. Ancak bu ilişki düzeyinin zayıf olduğu ifade edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışmanın bulgularının, bu araştırmada elde edilen sonuçlarla benzerlik gösterdiği ve paralellik taşıdığı söylenebilir.⁵⁵

⁵¹ Karanlı, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 48 (Haziran 2020): 169-201.

⁵² Kızılkaya, Mehtap, Kalgı, Mehmet Emin. "Farklı Meslek Üyelerinin Dogmatik Dindarlık, Ahlaki Yargı Düzeylerinin Hayatın Anlamı ve Amacına Etkisi", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 21 / 2 (Aralık 2021): 891-908.

⁵³ Demir, Hüdanur. "Yetişkin Bireylerde Salgın Algısı, Yaşamda Anlam ve Dinî Yönelim İlişkisi". İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 50-57.

⁵⁴ Arvas, "Öznel İyi-Oлма Hali ile Dinî İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme". 191-192.

⁵⁵ Ayten - Tura. "Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl Destekler?" 45.

Yordama ilişkilerine dair yapılan analizler sonuçlarına göre dindarlık, yaşamda anlamı zayıf da olsa anlamlı düzeyde yordamaktadır. Yapılan diğer çalışmalarda benzer bulgulara ulaşan çalışmalar bulunmaktadır. Regresyon ilişkisi de incelenen bir çalışmada dinî yönelimin hayatta anlamı pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığı ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada şaşırtıcı olarak dinî yönelimin, yaşamda anlam bulmayı %60 düzeylerinde yordamasıdır. Yapılan bu çalışmada dindarlığın yaşamda anlam üzerindeki etkisi zayıfken bu çalışmada dinî yönelimin hayatta anlam üzerindeki etkisi oldukça güçlüdür denilebilir.⁵⁶ Dindarlık ile yaşamda anlam arasındaki regresyon ilişkisini ele alan başka bir araştırmada, dinî yönelim ile yaşamın anlamı arasında pozitif ve anlamlı bir yordayıcı ilişki olduğu ortaya konmuştur. Bu çalışma, bizim araştırmamızda elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Her iki çalışmada da dindarlığın yaşamda anlamı anlamlı bir şekilde yordadığı, ancak bu ilişkinin istatistiksel açıdan zayıf düzeyde kaldığı belirlenmiştir.⁵⁷

Yapılan başka bir çalışmada maneviyat ile yaşamda anlam arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Basit doğrusal regresyon bulgularına göre maneviyat, yaşamda anlam üzerinde etkili olmaktadır. Maneviyatın yaşamda anlam üzerindeki etkisi %2 dolaylarında çıkmıştır.⁵⁸ Literatürdeki diğer bir çalışmada dindarlık hayat memnuniyetini etkiler mi sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada dindarlığın hayat memnuniyetini yordadığı tespit edilmiştir. Bireylerin dindarlık seviyeleri hayat memnuniyetlerini etkilemiştir. Etkileme ilişkinin %1 düzeylerinde olduğu görülmektedir. Kişilerin dindar olması hayattan memnun olmalarına olumlu katkı sağlamıştır⁵⁹ denilebilir.

Tüm bu bulgulara göre bakıldığında dindarlık, yaşamda anlam ve hayat memnuniyeti ilişkisine dair korelasyon ilişkisi neden sonuç ifade etmemektedir. Fakat regresyon ilişkisi neden sonuç ifade ediyor denilebilir. Korelasyon ilişkisinde dışsal etkenlerin de etkisi olabileceği için ilişki düzeyleri daha yüksek çıkmaktadır. Fakat regresyon ilişkisinde bağımsız değişkenin bağımlı üzerindeki etkisi belirlendiğinden ilişki düzeyleri korelasyona göre daha düşük çıkmaktadır. Dindarlığın, yaşamda anlam üzerinde ve hayat memnuniyeti üzerinde direkt etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada dindarlığın yaşamda anlam ve hayat memnuniyeti üzerindeki etkisinin %1 ile %2 arasında çıkması bu kabilde ele alınmalıdır.

Sonuç

Bu araştırma, bireysel dindarlığın hem yaşamda anlam bulma hem de yaşam doyumu üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Dindarlığın, bireyin psikolojik iyi oluşunu destekleyen önemli bir kaynak olduğu; özellikle yaşamı anlamlandırma ve memnuniyet düzeylerini yükseltme açısından işlevsel bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında dindarlık düzeylerinde farklılık görülmesine rağmen iyi oluşta anlamlı bir farkın bulunmaması, dinin toplumsal cinsiyet rollerine etkisine işaret edebilir. Medeni durum açısından evli bireylerin daha yüksek dindarlık ve yaşam doyumu düzeylerine sahip olmaları, evlilik kurumunun bireysel psikososyal kaynakları güçlendirebileceğini göstermektedir. Yaş arttıkça dindarlık ve iyi oluş düzeylerinin yükselmesi, yaşın beraberinde getirdiği olgunluk ve yaşam

⁵⁶ Karslı, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 48 (Haziran 2020): 191-192.

⁵⁷ Demir, "Yetişkin Bireylerde Salgın Algısı, Yaşamda Anlam ve Dinî Yönelim İlişkisi". 53-57.

⁵⁸ Şirin - Dursun, "Evli Ve Bekâr Bireylerde Yaşamın Anlamı Ve Maneviyat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". 478-479.

⁵⁹ Ayten - Tura. "Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl Destekler?" 47.

deneyiminin bu iki değişken üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu düşündürmektedir. Eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte yaşamda anlamın artması beklenen bir durumken, dindarlık düzeyinin de artış göstermesi, örneklemin sosyokültürel yapısı çerçevesinde dikkatle yorumlanması gereken özgün bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik durumun yükselmesiyle birlikte iyi oluş düzeyinin artması literatürle uyumlu bir durumken, dindarlıkta da artış görülmesi örneklemin gelir düzeyi yüksek bireylerinin muhafazakâr yapısından kaynaklanıyor olabilir. Genel olarak değerlendirildiğinde, bireysel dindarlık hem anlam arayışı hem de yaşam doyumu açısından bireylerin psikolojik iyi oluşlarını destekleyen önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça/Bibliography

- Ayten, Ali. *Empati ve din : Türkiye’de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Ayten, Ali. *Din Bilimlerinde Nicel Yöntem - Teorik Temel, Analiz, Yorumlama ve Raporlama*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Ayten, Ali - Gashi, Feim. “Affetme ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”. *Balkan Araştırmaları Dergisi* 3/2 (30 Aralık 2012), 11–36.
- Ayten, Ali - Tura, Hatice. “Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl Destekler?” *İslami İlimler Dergisi* 12/3 (2017), 27–54.
- Back, Kurt W. “New frontiers in demography and social psychology”. *Demography* 4/1 (Mart 1967), 90–97. <https://doi.org/10.2307/2060353>
- Balcı Arvas, Fatma. “Öznel İyi-Oлма Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (20 Eylül 2017), 165–201.
- Balcı Arvas, Fatma. *Psikoloji Din ve Mutluluk - Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme* Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Bandura, Albert. “Social learning theory”. *The War System: An Interdisciplinary Approach*. ed. Richard Falk - Samuel S. Kim. 141–156. New York: Routledge, 1977.
- Baynal, Fatma. “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (05 Şubat 2015), 206–231. <https://doi.org/10.15869/ITOBİAD.96269>
- Caldwell, J C. “Population Studies Demography and Social Science Demography and Social Science”. *Demography and Social Science* 50/ (1996), 305–333. <https://doi.org/10.1080/0032472031000149516>
- Chamberlain, Kerry. “On the structure of subjective well-being”. *Social Indicators Research* 1988 20:6 20/6 (27 Haziran 2016), 581–604. <https://doi.org/10.1007/BF03359559>
- Creswell, John W. *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Boston, MA: Pearson, 4. Basım, 2012.
- Demir, Hüdanur. “Yetişkin Bireylerde Salgın Algısı, Yaşamda Anlam ve Dini Yönelim İlişkisi”. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Demirdağ, Seyithan - Kalafat, Sezai. “Yaşamın Anlamı Ölçeği (YAÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/2 (04 Aralık 2015). <https://doi.org/10.17679/IUEFD.16250801>
- Diener, Ed. “Subjective well-being”. *Psychological Bulletin* 95/3 (Mayıs 1984), 542–575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, Ed vd. “The Satisfaction With Life Scale”. *Journal of Personality Assessment* 49/1 (01 Şubat 2010), 71–75. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA4901_13
- Eriksson, Kimmo - Simpson, Brent. “What do Americans know about inequality? It depends on how you ask them”. *Judgment and Decision Making* 7/6 (Kasım 2012), 741–745. <https://doi.org/10.1017/S1930297500003284>
- Eryılmaz, Ali - Ercan, Leyla. “Öznel İyi Oluşun Cinsiyet, Yaş Grupları ve Kişilik Özellikleri

- Açısından İncelenmesi”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4/36 (27 Mayıs 2011), 139–149. <https://doi.org/10.17066/PDRD.59357>
- Eygü, Hakan - Kılınç, Arife. “Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması: Kayseri İli Örneği”. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/29 Ekim Özel Sayısı (31 Ekim 2020), 3591–3618. <https://doi.org/10.26466/OPUS.791217>
- Grouden, Melissa E. - Jose, Paul E. “How do sources of meaning in life vary according to demographic factors?” *New Zealand Journal of Psychology* 43/3 (2014), 29–38.
- Joshi, Upasna. “Subjective Well-Being by Gender”. *Journal of Economics and Behavioral Studies* 1/1 (15 Aralık 2010), 20–26. <https://doi.org/10.22610/jebis.v1i1.211>
- Karslı, Necmi. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.21054/DEUIFD.895059>
- King Chris J., Pamela E.; Boyatzis. “Exploring Adolescent Spiritual and Religious Development: Current and Future Theoretical and Empirical Perspectives”. *Applied Developmental Science* 8/1 (2004), 2–6. https://doi.org/10.1207/s1532480xads0801_1
- Korkmaz, Sezai. “Cinsiyete göre dindarlık: bir meta-analiz çalışması”. *Bilimname* 2020/43 (30 Kasım 2020), 437–460. <https://doi.org/10.28949/BILIMNAME.693951>
- Korkmaz, Sezai. *Siber Psikoloji Kişilik ve Dindarlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2019.
- Navarro-Carrillo, Ginés vd. “Socioeconomic Status and Psychological Well-Being: Revisiting the Role of Subjective Socioeconomic Status”. *Frontiers in Psychology* 11/ (10 Haziran 2020), 1303. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2020.01303/BIBTEX>
- Öztürk, Latif vd. “Lisans Öğrencilerinin Mutluluk ve Dindarlık İlişkisi: Kırıkkale Üniversitesi Örneği”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 8/1 (13 Haziran 2017), 23–39. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ayd/issue/29834/322541>
- Saroglou, Vassilis vd. “Values and religiosity: a meta-analysis of studies using Schwartz’s model”. *Personality and Individual Differences* 37/4 (01 Eylül 2004), 721–734. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2003.10.005>
- Satan, Ayşin Aydınay. “Dini İnanç ve Bilişsel Esneklik Düzeylerinin Öznel İyi Oluş Düzeyine Olan Etkisi”. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/7 (14 Ağustos 2014), 56–74.
- Seligman, Martin. *Authentic Happiness: Using The New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: Simon and Schuster, 2004.
- Shor, Eran - Roelfs, David J. “The Longevity Effects of Religious and Nonreligious Participation: A Meta-Analysis and Meta-Regression”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 52/1 (01 Mart 2013), 120–145. <https://doi.org/10.1111/JSSR.12006>
- Sirin, Selcuk R. “Socioeconomic Status and Academic Achievement: A Meta-Analytic Review of Research”. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543075003417> 75/3 (01 Eylül 2005), 417–453. <https://doi.org/10.3102/00346543075003417>
- Şirin, Turgay - Dursun, Neslihan. “Evli Ve Bekâr Bireylerde Yaşamın Anlamı Ve Maneviyat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 85 (31 Mart 2021), 469–482.
- Steger, Michael F. vd. “The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life”. *Journal of Counseling Psychology* 53/1 (Ocak 2006), 80–93. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80>

- Uysal, Veysel. “Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık”. *International Journal of Theological and Islamic Studies* 48/48 (15 Eylül 2015), 35–56. <https://doi.org/10.15370/MUIFD.27953>
- Voukelatou, Vasiliki vd. “Measuring objective and subjective well-being: dimensions and data sources”. *International Journal of Data Science and Analytics* 11/4 (01 Mayıs 2021), 279–309. <https://doi.org/10.1007/S41060-020-00224-2/TABLES/11>
- Wiley, John - Manstead, Antony S R. “The psychology of social class: How socioeconomic status impacts thought, feelings, and behaviour”. *British Journal of Social Psychology* 57/2 (01 Nisan 2018), 267–291. <https://doi.org/10.1111/BJSO.12251>
- Zagumny, M. J. vd. “Psychometric analysis of the Religious Identity Index”. *Presentation at the 24th Annual Convention of the Association for Psychological Science*. 107, 2012.